

Візнюк І.М.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЇ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Стаття присвячена особливостям розвитку емпатії у дітей дошкільного віку. Важливим джерелом їх накопичення є знайомство дітей дошкільного віку з світовідчуттям є туризм, екскурсії по місту, на виробництво. Екскурсії з дітьми цього віку проводяться на протязі всього навчального року і мають різну мету. Для того, щоб екскурсія була морально цінною, вчитель створює в колективі певний емоційний настрій, розподіляє між дітьми молодшого шкільного віку завдання, які слід виконати при підготовці до екскурсії і під час її проведення. Своєрідною школою морального виховання являються екскурсії на природу. Вони проводяться з дітьми різних вікових груп, у тому числі і з дітьми дошкільного віку. Такі екскурсії дають можливість вихователю виховувати в дітей почуття емпатії, бережливого ставлення до природи, любов до тварин і рослин.

У статті розкрито та визначено основні види, форми прояву емпатії, з'ясовано її основні функції. Здійснено аналіз основних рівнів розвитку емпатії. За допомогою емпатії дитина долучається до світу переживань інших людей, у неї формується уявлення про цінність іншої людини, розвивається і закріплюється потреба в емоційному благополуччі інших людей. У міру психічного розвитку дитини і структурування її особистості емпатія стає джерелом сприятливого морального розвитку.

З'ясовано, що знайомство дитини з поняттям емпатії та її формами, отримані на заняттях, власні життєві спостереження і переживання не рідко бувають різними й неповними. Тому потрібна спеціальна робота (розповідь вчителя, етична бесіда та ін.), пов'язана з узагальненням отриманих знань, поділ їх на позитивні і негативні, пошук ефективних видів поведінки в ситуаціях, де потрібна підтримка, допомога та ін. У нашій роботі ми встановили, що емпатія відноситься до вищих почуттів, і вона є досить важливою властивістю людини. Саме це стало поштовхом, для проведення нами експериментальної роботи з даної проблеми.

Ключові слова: емпатія, діти дошкільного віку, альтруїзм, морально-етичні цінності, риси доброчинності.

Постановка проблеми. Проблема емпатії дітей дошкільного віку є однією із найскладніших у психологічній науці. Невловимість цього феномена для дослідників підтверджує розмаїття у визначеннях його суті, механізмів, функцій, ролі емпатії в моральному розвитку дитини, просоціальної поведінці, альтруїзмі тощо. Накопичений матеріал вимагає певної систематизації, узагальнень і доповнень. Без теорії емпатії неможливо розвивати теорії особистості, міжособистісних відносин, зрозуміти сутність людини як суспільної істоти, суб'єкта, який самодетермінується, та трансцендентної індивідуальності. Теорія емпатії допоможе у вирішенні складного завдання психології, яке полягає, на думку багатьох вчених, не стільки в описі суб'єктивної реальності внутрішнього світу дитини, скільки в дослідженні і розумінні зв'язків між цим світом та зовнішнім її оточенням, що утворюють в сукупності її цілісний життєвий світ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах науковців (Бурден К., Керні М., Шук С., Берк П., Чаговець А., Чичук А., Біда О., Кучай О., Сальник І., Полякова І., Візнюк І., Ордатій Н., Ордатій А.) зазначено, що дошкільний вік не тільки є сенситивним для формування ігрової діяльності, але є дуже важливим етапом у соціальному розвитку дитини, становленні її зв'язків з оточуючими людьми за межами родинних стосунків. У працях доведено, що створення умов емпатійної взаємодії серед дошкільників із вихователем і вихованцями є значущим фактором позитивної соціальної ситуації розвитку дитини дошкільного [1–3].

Формування цілей статті. Метою статті є особливості розвитку емпатії у дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося на базі Вінницької загальноосвітньої школи № 36. В дослідженні брало участь 50 дослі-

джуваних віком 4-х (група А – експериментальна група (ЕГ)) і 5-ти (група Б – контрольна група (КГ)) років, яким було запропоновано методику «Мій портрет у променях сонця». Метою даної методики було: дослідити самооцінку дітей дошкільного віку. Кожній дитині було запропоновано по одному аркушу паперу, в центрі якого було зображено сонце з десятьма променями. В середині сонечка їм потрібно було написати своє прізвище та ім'я, а на кожному промінчику – риси характеру, що їм притаманні (позитивні та негативні). Також було наголошено на тому, що варто відповідати щиро і, якщо, приміром, у досліджуваного на малюнку не вистачає променів сонечка, то їх можна домальовати й підписати по-своєму.

У виконаному завданні слід було проаналізувати кількість якостей, які зазначив досліджуваний. Передбачалося зображення десяти якостей, оскільки у сонечка було 10 промінчиків, якщо досліджувані позначали менше якостей ніж на промінчиках – це було свідченням недостатньо розвинутого внутрішнього світу та знань про себе. Якщо ж досліджуваний домальовував промінці аби написати більше якостей, то це є свідченням усвідомлення власної значимості в родині. Відповідно, що чим більша кількість добрих рис, тим вища самооцінка в дитини, і, навпаки, чим менша – тим нижча.

Результати проведеної методики засвідчили, що в ЕГ домінують такі показники: 10 (40%) осіб відзначили лише дві позитивні риси доброчинності; 10 (40%) осіб вказали 4 позитивні доброчинності; 2 (8%) осіб – 6 позитивних рис; 3 (12%) особи – 8 позитивних якості (рис. 1). Аналіз проведеного анкетування показав, що більшість респондентів групи А мають дуже низький

рівень самооцінки (40%), низький рівень самооцінки (40%) простежується у 10 осіб, 8% респондентів мають середній рівень самооцінки, і лише 6 (12%) осіб – високий (рис. 2).

Результати проведеної методики в групі Б (рис. 2): 10 (40%) осіб вказали лише дві позитивні риси доброчинності; 10 (40%) осіб відзначили 4 позитивні доброчинності; 1 (4%) досліджуваний – 6 позитивних рис і 4 (16%) дитини – 8 позитивних якостей. Аналіз проведеного анкетування показав, що у більшості досліджуваних групи Б (40%) – дуже низький самооцінки, низький самооцінки в 40% дітей та в 4 (8%) осіб – середній рівень самооцінки, і лише в 8 (16%) осіб – високий (рис. 2).

Ми порівняли отримані дані обох групах (А і Б) і виявили, що результати майже однакові (рис. 3).

Рис. 1. Рівень самооцінки у респондентів ЕГ осіб (група А)

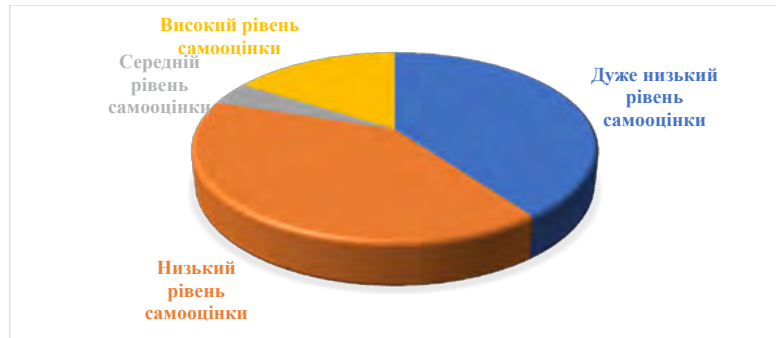

Рис. 2. Рівень самооцінки у респондентів КГ осіб (група Б)

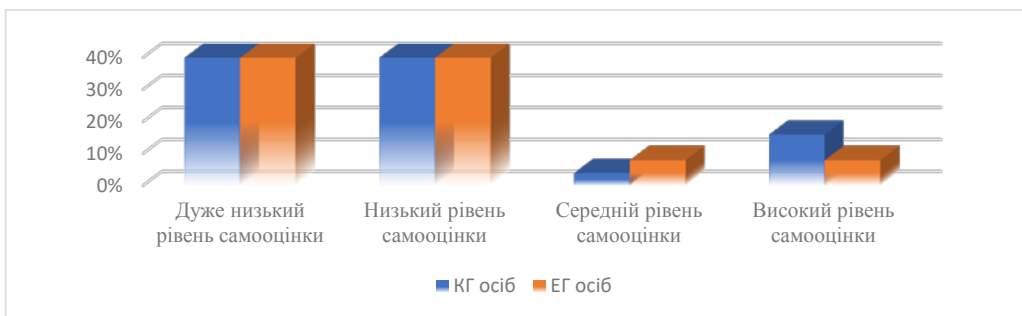

Рис. 3. Порівняння рівня самооцінки А і Б груп

Наступним кроком було проведення тесту «Незакінчені речення» з метою визначення рівня емпатії дітей дошкільного віку, а також для усвідомлення респондентами обох груп таких важливих понять, як «справедливість», «чесність», «співчуття», в контексті чого їм було запропоновано завершити незакінчені речення на бланку так, щоб вони точно відображали їхні справжні почуття. Зазначимо також, що якщо в респондентів мали місце якісь проблеми з відповіддю, то вони мали можливість пропустити це речення, і закінчити його пізніше. Також їм було акцентовано увагу на тому, що неправильних відповідей

не існує. Згідно отриманих результатів (рис. 4) за цією методикою в групі А відмічено такі показники: 5 (20%) осіб набрали від 46 до 48 балів; 8 (32%) осіб – від 26 до 38 балів та 12 (48%) дітей – від 5 до 18 балів.

Аналіз отриманих результатів (рис. 4) згідно проведеної методики в ЕГ показав, що у більшості респондентів дуже низький рівень емпатії (48%), що свідчить про наявність незначної емпатії в досліджуваних або ж взагалі не розвинені емпатійні тенденції та співчуття. Значна частина дошкільників (32%) мають середній рівень емпатії, що обумовлено їх зацікавленістю розрадити ображених і допомогти їм. Сформованість високого рівня емпатії (20%) обумовлена наявністю у дитини співчуття і жалю до оточуючих, а також можливістю допомогти потерпілим.

Аналіз отриманих результатів (рис. 5) проведеної методики в КГ показав, що у більшості досліджуваних (26 осіб, 52%) дуже низький рівень емпатії, що свідчить про занижені емпатійні тенденції особистості. Значна частина досліджуваних (14 осіб, 28%) мають середній рівень сформованості емпатії. Є також досліджувані з високим рівнем емпатії – 10 осіб, 20%.

Після проведення методики «Незакінчених речень» серед респондентів ЕГ і КГ осіб домінують загалом середній і низький рівні розвитку емпатії в дошкільників. Високий рівень емпатії займає певний відсоток в обох групах, але він доволі незначний (20%). Порівняльні результати рівня сформованості емпатії в обох групах (ЕГ і КГ) теж приблизно однакові (рис. 6).

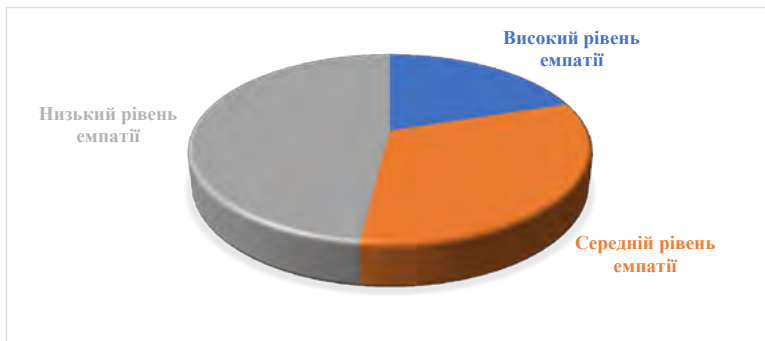

Рис. 4. Рівень емпатії у дошкільників групи А (ЕГ)

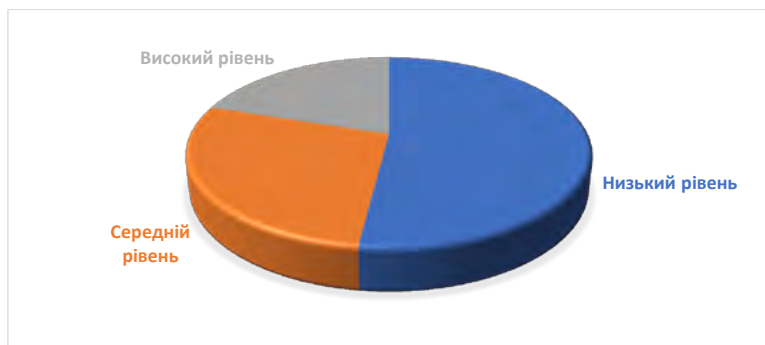

Рис. 5. Рівень емпатійності в досліджуваних групи Б (КГ)

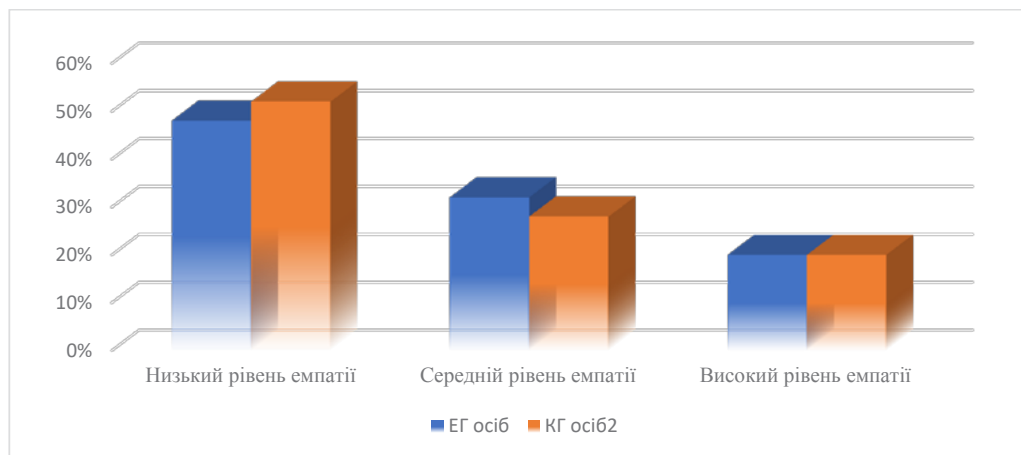

Рис. 6. Порівняння рівня емпатійності у респондентів А і Б груп

Далі серед досліджуваних ЕГ і КГ було проведено дослідження емоційного відгукування за «Методикою емоційного відгукування дошкільників», з метою визначення рівня емпатичних тенденцій в респондентів. Опитувальник нами було дещо адаптовано згідно дітей дошкільного віку. Кожен із опитуваних обох груп обирає твердження згідно ситуацій представлених у картинках, який містив 33 твердження, обумовлені співчуттям і співпереживаннями під час спілкування та взаємодії з людьми та з продуктами їх діяльності, а також із живою і неживою природою. Позначки на бланках із відповідями не підписувались, а лише позначалися шифром самої дитини. Згідно результатів проведеної методики в групі А (рис. 7): 5 (20%) дітей набрали від 24 до 33 балів; 9 (36%) осіб – від 18 до 21 балів; 11 (44%) осіб – від 8 до 10 балів.

Згідно представлених результатів ЕГ осіб видно, що у більшості досліджуваних (44%) низький рівень емпатичних тенденцій, що свідчить про відсутність розуміння емоцій, регуляцію емоційних явищ щодо ситуацій підвищеної складності та саморегуляцію. Значна частина респондентів (36%) відрізняються середнім рівнем сформованості емпатичних тенденцій, що засвідчує їх небайдужість до оточуючого середовища. Є також досліджувані з високим рівнем емпатії (20%), які характеризуються сприйняттям і вираженістю власних емоцій, здатністю емпатичного включення у співпереживання інших людей.

За результатами проведення цієї методики в групі Б визначено, що 5 (20%) осіб набрали від 24 до 33 балів; 8 (32%) осіб – від 18 до 21 балів та 12 (48%) – від 8 до 10 балів.

Аналіз отриманих результатів (рис. 8) засвідчив, що в КГ осіб спо-

стерігається (48%) низький рівень емпатичних тенденцій, середній рівень сформованості емпатії займає 32% респондентів і високий рівень емпатії присутній в 20% опитуваних.

Порівняння отриманих результатів (рис. 9) за «Методикою емоційного відгукування» дошкільників обох груп показав, що домінують більшістю є низький рівень у них сформованості емпатії. Від того розуміємо, що рівні середньої та високої сформованості емпатії відображають значно нижчі показники, які засвідчують приблизно однаковість отриманих тенденцій. Отож здатність долати негативні переживання, застосовуючи стратегії саморегуляції, котрі знижують їх інтенсивність, відсутня.

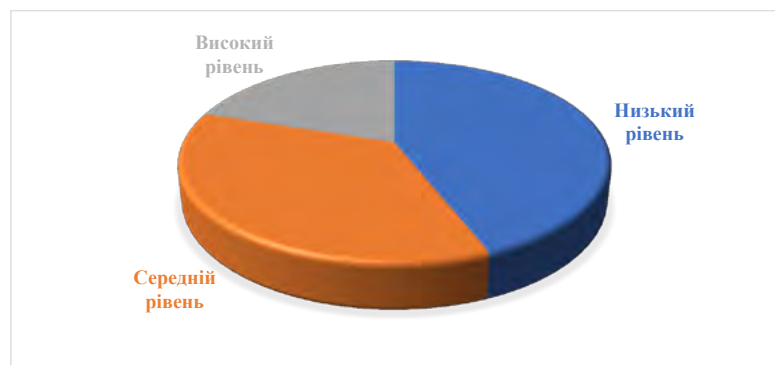

Рис. 7. Рівень емпатичних тенденцій групи А

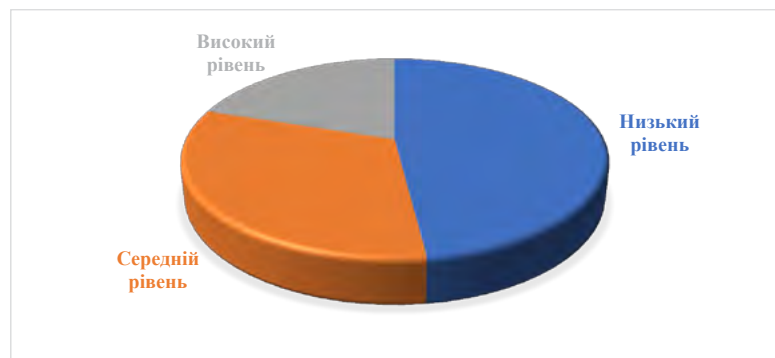

Рис. 8. Рівень емпатичних тенденцій групи Б

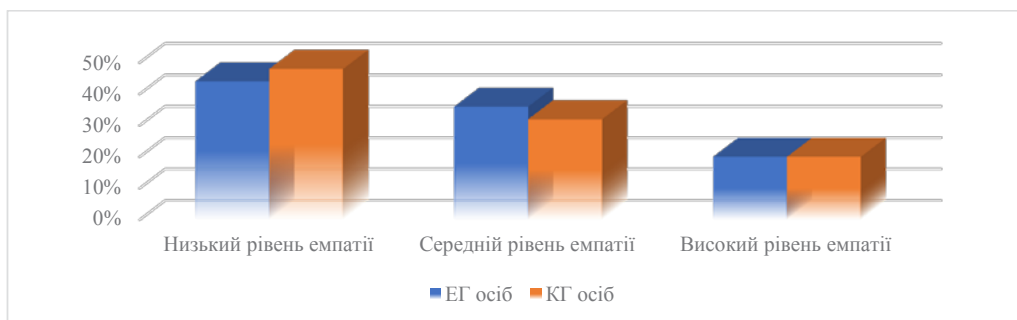

Рис. 9. Порівняння результатів емпатичних тенденцій респондентів А та Б груп

Надалі було проведено методику «Дослідження рівня емпатійних тенденцій (за власною модифікацією методики І. Юсупова)». Респондентам було запропоновано 36 тверджень, оцінку за якими необхідно було скласти за таким поділом: «не знаю» – 0, «ні, ніколи» – 1, «іноді» – 2, «часто» – 3, «майже завжди» – 4 і відповіді «так, завжди» – 5. Представлені результати за цією методикою в групі А показали: 6 (24%) осіб набрали від 17 до 32 балів; 5 (20%) осіб – від 5 до 8 балів; 10 (40%) – від 39 до 48 балів; 3 (12%) осіб – від 65 до 69 балів та 1(4%) дитина – від 85 до 89 балів.

Аналіз отриманих результатів (рис. 10) згідно проведеної методики в ЕГ показав, що доміантним (24%) є низький рівень емпатичних тенден-

цій та дуже низький рівень (20%), що свідчить про відсутність емпатії у дітей. Спостерігається також середній рівень розвитку (40%) емпатійних тенденцій, що нині є нормою. Частина респондентів (12%) мають високий емпатійні тенденції та дуже високий рівень сформованості емпатії (4%). Саме вони краще відчують емоційні реакції на ситуації, що відбулися і про які вони мало що знають. Вони чітко здатні передати свій емоційний стан, який відчують.

За результатами проведеної методики в групі Б (рис. 11) простежуються такі тенденції: 5 (20%) осіб набрали від 17 до 32 балів; 6 (24%) – від 5 до 8 балів; 11 (44%) осіб – від 39 до 48 балів; 2 (8%) – від 65 до 69 балів та 1 (4%) – від 85 до 89 балів.

Результати аналізу отриманих даних (рис. 11) за проведеною методикою в КГ обумовлені значною перевагою респондентів із низьким рівнем (20%) емпатичних тенденцій та дуже низьким – (24%), що свідчить про занижений рівень розвитку емпатії в дошкільників. Середній рівень розвитку емпатії (44%) займає достатні нормативи згідно віку. Респонденти з високо розвиненими емпатійними тенденціями (8%) та дуже високим рівнем сформованості емпатії (4%) відображають здатність досліджуваними контролювати власні емоції.

Порівняння отриманих результатів (рис. 12) проведеної методики в ЕГ і КГ показав, що доміантними серед опитуваних є низький (24% та 20%) та дуже низький (20% та 24%) рівні сформованості емпатійних тенденцій. Однак все ж присутня тенденція показників згідно середніх нормативів обох груп (40% та 44%), а також досить суттєвими є прояви високого (12% та 8%) та дуже високого (4%) рівнів емпатії.

Рис. 10. Рівень емпатійних тенденцій в респондентів групи А

Рис. 11. Рівень емпатійних тенденцій в респондентів групи Б

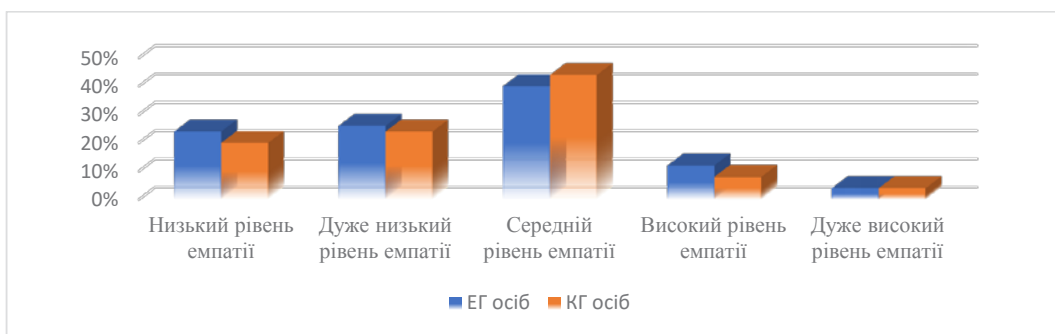

Рис. 12. Порівняння результатів емпатійних тенденцій ЕГ і КГ

Наявність дуже низького і низького рівнів в обох групах свідчить про недостатню педагогічну роботу формування емпатії та співчуття в досліджуваних.

Висновок. Таким чином, емоції відіграють значну роль в житті дітей дошкільного віку, і жодну емоцію не потрібно визнавати негативною, оскільки кожна має тенденцію на прояв, хоча б згідно фізіологічних показань. Однак постійні емоційні стреси в цьому віці можуть спричинити подальше відставання у розумовому розвитку, що завадить здатності до навчання. Емоції, що різняться згідно своїх проявів є важливими в контексті раціонального мислення, особливо під час

дилеми власного вибору – з ким товаришувати, кому можна довірити таємницю. Емоції варто розуміти як емоційні спогади, а краще як емоційні уроки, отримані протягом життя, які надають йому певний окрас, стають більш привабливими в можливості порівняння з іншими. За таких мотивів вони, ніби наводять світло на приховані потреби та почуття. Саме тому вони є орієнтирами в житті кожної людини, а особливо якщо вони накопиченні з самого дитинства. Дошкільний вік є базисом емоційного інтелекту. Отож нова освітня парадигма має навчити дітей використовувати емоції з розумом, віднайти гармонію, як кажуть у народі, між серцем та розумом.

Список літератури:

1. Burden, K., Kearney, M., Schuck, S., & Burke, P. Principles underpinning innovative mobile learning: Stakeholders' priorities. *TechTrends*. 2019. 63(6), 659-668. DOI: 10.1007/s11528-019-00415-0.
2. Chagovets A., Chychuk A., Bida O., Kuchai O., Salnyk I., & Poliakova I. Formation of Motivation for Professional Communication among Future Specialists of Pedagogical Education. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 2020. 12(1), 20-38. <https://doi.org/10.18662/rrem/197>
3. Viznyuk I., Ordatii N., Ordatii A. Ecological factors of psychosomatic disorders in the context of the transformation of the healthcare system. *Modern Science. Moderní věda*. Praha. Česká republika, Nemoros, 20–21. № 4. С. 85–92. URL: https://drive.google.com/file/d/1BwWNvgdI_NSOF5AOKbbdGVy2H2jq_dIg/view

Vizniuk I.M. FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF EMPATHY IN PRESCHOOL CHILDREN

The article is devoted to the peculiarities of the development of empathy in preschool children. An important source of their accumulation is the familiarization of preschool children with the world view of tourism, city tours, and production. Excursions with children of this age are held throughout the school year and have different goals. In order for the excursion to be morally valuable, the teacher creates a certain emotional mood in the team, distributes among the children of primary school age tasks that should be completed in preparation for the excursion and during its conduct. Excursions to nature are a kind of school of moral education. They are held with children of different age groups, including children of preschool age. Such excursions give the educator the opportunity to instill in children a sense of empathy, a careful attitude to nature, and love for animals and plants.

The article reveals and defines the main types and forms of empathy, and its main functions are clarified. An analysis of the main levels of empathy development was carried out. With the help of empathy, the child joins the world of other people's experiences, it forms an idea about the value of another person, develops and consolidates the need for the emotional well-being of other people. As the mental development of the child and the structuring of his personality, empathy becomes a source of favorable moral development.

It has been found that the child's familiarity with the concept of empathy and its forms acquired in classes, own life observations and experiences are often different and incomplete. Therefore, special work is needed (teacher's story, ethical conversation, etc.), related to the generalization of the acquired knowledge, dividing it into positive and negative, searching for effective types of behavior in situations where support, help, etc. are needed. In our work, we established that empathy refers to the highest feelings, and it is quite an important property of a person. This was the impetus for our experimental work on this problem.

Key words: *empathy, children of preschool age, altruism, moral and ethical values, traits of benevolence.*